

էջ 11բ. «Ի դալ դարնան եղանակին, փութայր պիւլպիւլն ի սէր վարդին», Նաղարեան հրտ. թիւ 8:

էջ 12ա. «Իմ սիրելի հոգւոյս թափի», Նաղարեան հրտ. թիւ 32:

էջ 18ա. «Եթէ իցես այր մըտացի...», Նաղարեան հրտ. թիւ 45:

էջ 19բ. «Քաղցրելի դարունն եկեալ հասո», Նաղարեան հրտ. թիւ 17:

էջ 20ա. «Թէ ցանք իցեն ի յարգաւանդ», Նաղարեան հրտ. թիւ 45 քառերկր:

էջ 21բ. «Ի փըշալից թփոց բոյին վարդ, վարդ», Նաղարեան հրտ. թիւ 26:

էջ 25ա. «Ի Քաղերթայ քաղաք Դաւթի, աւետիս», իբր կրօնական տաղ՝ Հէ հրատարակած Նաղարեան: Նոյնպէս էջ 25բ. «Աղբիւր կենաց, բաշտօղ շնորհաց»:

էջ 26ա. «Պաղերն հալեցաւ, ձիւնն վերացաւ», Նաղարեան հրտ. թիւ 21:

Այս ձեռագիր տաղարանը զժախտաբար խառնակուած եւ պակասաւոր կ'երեւի, քանի որ ունեցեր է Կ. (60) տաղ Դաւթիանցիէ, որմէ սակայն միայն վերջիւնեալները մնացեր են:

* * *

ՆԱԽՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ: Գրեց Ս. Հ. Սարգսյան: Մեծ ուրաձալ, լաքալագով, 416 էջ, ցկարագրադ եւ Հայաստանի լեռնաշխարհին աշխարհատախտակ: Նրբաւան, 1967, «Միտօ» հրատարակչութիւն:

Այս հատորին վերջերս ստանալս խառնապատուղ ապաւորութիւն մը բրաւ: Պէտք է խոստովանիմ որ երբեք չէի խորհրդ թէ էն խառնապատուղը, նախնադարմենք ունինք զխառնականներ, որ այսօրեան զիտութեան մասնադէտ, որ այս հաղարդացած կրնային բլալ, եւ այս հատորին պէս մեծաթէք զորք մը կրնային տարին պէս մեծաթէք զորք մը կրնային զ. Սարգսյանի միջադպրին չափանիւն: Սարգսյանի միջադպրին չափանիւն չով ընտրելագոյն զորք մըն է որ մեզի կը տրամադրէ, իր այս մեծաթէք ուսումնասիրութեամբ:

Հայն ու Հայաստանը՝ մեզմէ շատերու համար՝ Ուրարտունն անդին էրթար:

Սակայն Սարգսյանի զիտականօրէն եւ համոզիչ կերպով ցոյց կու տայ որ մենք ոչ միայն ներկայ արդար ժառանգորդներն ենք Հայկական լեռնաշխարհին, այլ նաեւ անոր նախնիները:

Հատորը կը սկսի «Հայաստանի բնապատմական պայմանները մարդկային պատմութեան հնագոյն դարաշրջանում», ուր մեզի կը տրուին երկրին երկրաբանութիւնը, նախնական ժամանակներու բուսաբանութիւնը եւ կենդանաբանութիւնը, մարդաբանութիւնը (քարէ զորքեքներու ստեղծագործումը եւ զորքածութիւնը): Սարգսյանի սեղմ ու կտրուկ մեզի կը ներկայացնէ Հայկական լեռնաշխարհի նախնադարեան հասարակական կեանքի դարգացումը, մշակոյթը: Մեծապէս շահեկան է «Հայաստանի ժամանակակից դարաշրջանի բնապատմական պայմանները», զուցէ անոր համար՝ որ աւելի հեշտ է բմբռնել: Սարգսյանի կը խօսի «Հայաստանի Միջին Քարի դարի բնակչութեան», արուեստի մասին, եւ կը ներկայացնէ բազմաթիւ ժայռանկարներ: 1931ին, ողբացեալ լուրջ զիտական Փրոֆ. Ալեհարթէկ Քալանթար, Երեւանի մէջ, ինծի ցոյց տուաւ եւ խօսեցաւ այս կամ ասոց նման ժայռանկարներու մասին, սակայն ան կը հաւատարմէր որ ասոնք պատկերազարդութիւններ էին՝ որոնց մասին աշխատութիւն մըն ալ պատրաստած էր Հնութիւնների Պահպանութեան Կոմիտէի «Որադիր» (Օրադիր) պաշտօնաթերթին երկրորդ թիւին մէջ, որ ունեւանաւ էր սա խորագիրը «Նախնապատմական Հայաստանը. Հայաստանի մեզայութեան կուլտուրան, նորայայտ հիւրողութիւնները (պատկերազարդութիւններ)»: Աշխատութիւնը պիտի ունենար նրկարներ: Չեմ կարծեր որ նահատակ աղնիւ բարեկամիս այդ աշխատութիւնը երբեք լոյս տեսաւ: Իսկ թէ ի՞նչ եղան այդ մտքին իր հաւաքած նիւթերը, բոլորովին անմանօթ կը մնայ ինծի: Թէ կրնա՞ր Հայաստանի մէջ պատկերազարդութիւն զոյուութիւն ունեցած բլալ: Անտարակոյս: Սարգսյանի հեղինակօրէն կը հաւատալ իր բազմատեսակ տուեալներուն վրայ հե-

ծած: «Հայաստանը մարդկային մշակութի ամենահնազուն օջախներից մեկն է», կրթի, եւ քիչ աւելի վերջ՝ կ'աւելցնէ «Հայաստանը եղել է նախամարդու եւ նրա մշակութի բնօրրաններից մեկը» (էջ 93):

Սարգարեան կը ներկայացնէ շարք մը հացահատիկներ, կենդանիներ, որոնք կ'երեւի թէ մասնայատուկ էին Հայաստանի, քանի որ անոնց լատիներէն դիտական կոչումները կը յիշեն Հայաստանը, կամ իր մասերը:

Հետզհետէ ցոյց կու տայ քարէ, պղնձէ, երկաթէ դարերու զարդացումը: Ինչպէս այլուր, Հայաստանի մէջ ալ ապակեքար (օպսիտրին) գործածուած է՝ գործիքներու համար: Ամերիկեան նախարարներինը ապակեքար տաքցնելով եւ անմիջապէս ջուրի ենթարկելով կը պատրաստէին իրենց հատման, դանակաձեւ եւ սուր գործիքներ: Հաւանաբար նոյնը կը կատարէին Հայաստանի նախարանիկները, քանի որ բեկոտմամբ կամ ճզմումով, ինչպէս բոլոր ուրիշ քարէ գործիքները կը պատրաստուէին, չէր կարելի ապակեքարը ձեւաւորել: Յիշումը բոլոր քարէ գործիքներուն եւ առարկաներուն համար կը կատարուէր աւազով, ջուրով, քարէն աւելի պինդ գործիքներով, քանի որ մետաղի գործածութիւնը դեռ անձանոթ էր:

Բրուտագործութեան սկիզբը եւ զարգացումը մեծապէս շահեկան է, եւ Սարգարեան խզմտօրէն եւ բազմաթիւ զծագրութիւններով ու լուսանկարներով ցոյց կու տայ ու կը բացատրէ:

Վերջապէս կը խօսի հանրամատչելի կերպով նախահայտն ցեղակազմութեան մասին եւ կը վերջացնէ իր բազմալատաստակ գործը՝ բնելով. «Հայաստանում մարդկային հասարակութեան զարգացումը անընդմէջ մի առաջընթաց է, որի մանրա-

զընին ուսումնասիրութիւնը օգնում է աւելի յստակ ու զիտականօրէն ճիշտ եզրակացութեան յանդիմառ հայ ժողովրդի ծագման ու կազմաւորման հարցերը պարզարանելիս» (էջ 260): Տարակոյս չկայ որ Սարգարեան լիապէս եւ զիտական լուրջ տարազով խոշոր նպաստ մը րերած է առ այդ:

Հատորը կը պարունակէ ամբողջական ուսանելի եւ յետոյ ալ անդլիներէն լեզուներով թարգմանութիւնը՝ հայերէն բաժինին: Անդլիներէնը կատարուած է յաջող կերպով. եւ օգտաշատ աշխատանք է, որովհետեւ այս խիստ կարեւոր զիտական գործը մատչելի կ'ընէ անգլլապէս միջազգային դիտնականներուն:

Հուսկ կու դալ նկարներու բաժին մը, որ ինծի անմեկնելի պատճառով մը «Ազիւսական» խորագրուած է: Մանրամասն ցանկեր, եւ գործը կ'աւարտի:

Լեզուն առ հասարակ հայ ընթերցողին համար ծանր է, խճողւած ըլլալով օտար զիտական բառերով: Անտարակոյս, ասոնց մեծ մասին գործածութիւնը, այս գործին մէջ, անխուսափելի ըլլալով՝ ներելի է Սարգարեանի, թէ եւ կան բառեր որոնց հայերէնը գործածել պիտի նախընտրէինք (կուրեկտիւ, տեխնիկա, տերիտորիա, նեղր):

Յաւալի պակաս մըն ալ զծագրութեանց եւ նկարներուն տակ միայն հայերէն զբրուած ըլլալն է: Մեծապէս օգտակար պիտի ըլլար օտար զիտականներուն, եթէ հայերէն բացատրութեանց հետ՝ տրուէին նաեւ ուսանելի եւ անգլլիներէն բացատրութիւններ, իւրաքանչիւր զծագրութեան եւ նկարի տակ: Նախընտրելի պիտի ըլլար նոյնիսկ որ երկու աշխարհատախանկներ՝ հայերէնի տեղ՝ ունենային լատիներէն տառերով տեղանուններ: